

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

R. Lindau: „Ein unglückliches Volk“. Ր. Լինդաու՝ «Դժբեռն ժողովուրդ»,
վէպ:

Կար ժամանակ, երբ հայկական կեանքը, նրա անյիպ ռ. ներկան մի անյայտութիւն, մի terra incognita էր ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի համար, երբ միայն սակաւաթիւ ճանապարհորդներ, աշխարհագէտներ և զինանականներ տեղեկութիւն ունէին, թէ որտեղ է ապրում հայ ժողովուրդը, թէ ինչ է ներկայացնում նրա հայրենիքը, նրա անտեսական ու քաղաքական վիճակը:

Վերջին տարիների անցքերի շնորհիւ այժմ քաղաքակիրթ ազգերը աւելի լաւ են ճանաչում հային:

Այդպէս՝ գերմանական մամուլը դեռ շատ տարիներ առաջ հայերի մասին նիւթեր է մատակարարել իր ընթերցողներին: Դեռ 1841 թւականին լոյս տեսան հռչակաւոր զօրավար Մոլտկէի նամակները (Moltke: „Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren, 1835—1839»), որոնք ի միջի այլոց մի շարք հետաքրքրաշարժ տեղեկութիւններ էին հաղորդում և՛ հայերի մասին: Դեռ 1878 թւականին յայտնի ճանապարհորդ Ս. մանդ Շվալգեր-Լերչենֆելդը գրեց իր նշանաւոր գիրքը՝ «Հայաստան: Նրա բնութեան և ազգաբնակչութեան մի պատկերը» („Armenien. Ein Bild seiner Natur und seiner Bewohner“) խորագրով. դեռ 70-ական և 80-ական թւականներին գերմանական պարբերական հրատարակութիւնների մէջ լոյս տեսան մի քանի թոուցիկ տեղեկութիւններ հայերի կրած տառապանքների մասին, սակայն այդ բոլորն էլ ոչ մի ուշադրութեան չ'արժանացան, ոչ մի հետաքրքրութիւն կամ համակրանք չը գար թեցրին: Լերչենֆելդի աշխատութիւնը հոկտեմբեր, 1903.

անվաճառ մնում էր գրավաճառանոցների արխիւում, մինչև որ վրայ հասան 90-ական արիւնոտ տարիները և նրան նորից հրապարակ հանեցին։ Այժմ գերմանացին գնում էր 20-30 տարի առաջ լոյս տեսած այդ գիրքը, որովհետև «Հայաստան» և «Հայ» բառերի հետ նրա յիշողութեան մէջ մի ամբողջ պատմութիւն էր կապուած։

Բայց ինչն էր արդեօք մի այդպիսի մետամորֆոզ առաջացողը։ «Մենք գերմանացիներս, ասում է Կարլ Մարկս, միայն մի անգամ ենք ազատութեանն ուղեկցել, այն էլ նրա թաղման օրը»։ «Մենք ոչ մի ազգ չենք ազատել, աւելացնում է էդ. Բեռնշտայն, ոչ մի ազգի մարդասիրական օգնութիւն ցոյց չենք տուել»...

Ուրեմն բոլորովին այլ հիմք ունէր Գերմանիայում սկըսուած շարժումը յանուն հայերի, այլ շարժառիթներից էր առաջացել գերմանացիների հետաքրքրութիւնը դէպի հայկական հարցը։ Այդտեղ ամենից շատ դեր էին խաղում պետութեան գաղութային քաղաքականութիւնը—թիւրքիայում տնտեսական քաղաքական զօրեղ ազդեցութիւն ձեռք բերելու ցանկութիւնը մի կողմից, իսկ կրօնական ձգտումները միւս կողմից։ Կար, իհարկէ՛ և անկեղծ մարդասիրութեան ու բարեգործութեան հոսանք, բայց շատ անշնչան էր միւսների համեմատութեամբ *)։

Սակայն մինչև օրս լոյս տեսած յօդուածներն ու գրքերը իրանց մէջ պարունակում են ճանապարհորդական նկարագրութիւններ, թռուցիկ տեղեկութիւններ, այս կամ այն մասնակի հարցի քննութիւն, այս կամ այն ձևով կոչ, բայց ոչ մի ամբողջ ուսումնասիրութիւն։

Անա այդ պակասորդը լրացնելու փորձն է արել յայտնի վրպասան Բուդոլֆ Լինդաու իր երկնատոր աշխատութեամբ։ Նա վիպական ձև է տուել այդ աշխատութեանը և հէնց դրանով էլ դարձրել է նրան աւելի հետաքրքրաշարժ։ «Դժբախտ ժողովուրդ» («Ein unglückliches Volk») անունն է կրում վէպը։

Անցեալ 1092 թւականի սկզբներումն էր, որ յիշեալ վէպը տպագրուել «Vossische Zeitung»-ի էջերում։ Մի կողմից վէպի նիւթն ու վերնագիրը, իսկ միւս կողմից հեղինակի հռչակը բաւական էին, որպէսզի հէնց առաջին անգամից ընդհանուր հետաքրքրութիւն զարթեցնէին, ուշադրութիւն գրաւէին։

*) Այդ մասին տես մեր «Հայերը և գերմանացիները» յօդուածը «Մշակում», 1903 թ., №№ 43—44։

Եւ իսկապէս Բուդոլֆ Լինդաուս (սա Պաուլ Լինդաուսի եղբայրն է) վաղուց արդէն յայտնի է իր հայրենիքում: Նրա բազմաթիւ վէպերի և մանրավէպերի նիւթը վերցրուած է գլխաւորապէս գերմանական կեանքից: Բայց այդ միևնոյն ժամանակ նա գրել է և մի քանի պատկերներ ու պատմութիւններ թիւրքահայի կեանքից—«Թիւրքական պատմութիւններ», «Ֆանար և Մէյֆեր», «Երկու ճանապարհորդութիւն դէպի Թիւրքիա», «Ճիգէն-դիի պատմածները» վերնագրերով:

Նա չատ լաւ գիտէ թիւրքերէն, երկար ժամանակ ապրել է Թիւրքիայի կենտրոնում, չիուել, մօտիկ յարաբերութիւն է ունեցիլ քաղաքական ամենաբարձր շրջանների հետ, անձամբ տեսել է Կ.-Պոլսի հայկական կոտորածները և մօտիկից ուսումնասիրել է նրանց պատճառներն ու հետեանքները, դրսեկան ու բացասական կողմերը:

Ահա այդ բոլորի արդիւնքն է կազմում «Դժբախտ ժողովուրդ» վէպը:

—«Ուշագործեամբ կարգացէք իմ գրած վէպը, ասաց պատկառելի հեղինակը մի մասնաւոր խօսակցութեան միջոցին, և այն ժամանակ դուք կը տեսնէք, որ ես ամենաջերմ համակերանք ու կարեկցութիւն եմ ցոյց տալիս դէպի ձեր ազգը, դէպի հայերը: Բայց միևնոյն ժամանակ ես եղել եմ անաչառ, աշխատել եմ հեռու լինել միակողմանիութիւնից, ուստի և պարզ կերպով արտայայտել եմ իմ համոզմունքը հայկական դէպքերի մասին»...

Վէպի գլխաւոր հերոսը գերմանացի պաշտօնաթող մի սպայ է—էր ազգանունով: Անդգոյշ թղթախաղը նրան դժուարին դրութեան մէջ է դնում, մեծամեծ պարտքերի տակ է գցում, ուստի և նա վճռում է թողնել գինեւորական ծառայութիւնը, նոր ճանապարհով որոնել բաղդի դուռը: Բայց մնալ հայրենիքում, ծանօթ մարդկանց շրջանում—դա ցանկալի չէր պատուասէր երիտասարդի համար:

Նա վերցնում է մի քանի յանձնարարական նամակներ և ճանապարհ է ընկնում դէպի հեռու աշխարհ, ովկիանոսի այն կողմը—դէպի Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները: Այստեղ նա անձնատուր է լինում աղնիւ ու յամառ աշխատանքի, իսկ այդ աշխատանքը տալիս է նրան որոշ թեթեւութիւն, նիւթական որոշ արդիւնքներ:

Ամերիկան ազատ երկիր է, որ իր գիրկն է ընդունում եկուորներ ամեն կողմերից, ամեն ազգերից: Դրանց չարքումն են և բազմաթիւ հայ գաղթականներ, որոնք թիւրքական հալա-

ծանրներից փախած՝ եկել էին հեռու աշխարհում բախտ որոնելու, իրանց չարքաշ կեանքը դէթ մատամբ մեղմացնելու:

Սակայն բոլոր հայ գաղթականներն էլ միայն բախտ որոնողներ չէին: Նրանց մէջ կային և այնպիսիները, որոնց ոգևորում էր մի որոշ իդէալ: Գործունեայ երիտասարդներ էին դրանք, գաղափարական գործիչներ: Եւ ահա դրանց հետ ծանոթանում է էրը:

Նա դեռ հայրենի Պրուսիայում եղած ժամանակ մերթընդմերթ լսել էր լուրեր հայերի մասին, նրանց կրած տառապանքների մասին. բայց դատարկ հնչելներ էին դրանք, որ եկել անցել էին անհոգ ու ղուարճասէր օֆիցների ականջի մօտով: առանց մի որեւէ նիւթ տալու նրա մտքին ու սրտին: Այն, նա ոչ մի գաղափար չ'ունէր հայերի մասին, ոչինչ չը գիտէր նրանց ազգային առանձնատկութիւնների, լեզուի, կրօնի, անցեալի ու ներկայի մասին:

Ահա մի այդպիսի նախապաշարաստութեամբ նա ծանոթանում է գաղթականների հետ, մօտենում է նրանց և նոյնիսկ մոտեմանում: Հայերը տեսնում են, որ էրի մէջ մի ազնիւ սիրտ է թաքնուած, ուստի բաց են անում նրա առաջ իրանց վերքերը, իրանց տենչերն ու յոյսերը: Եւ այդ ամենը զբաւում է էրին, խոր կարեկցութիւն է զարթեցնում նրա սրտում: Այդպիսով նա դառնում է հայերի գաղափարակիցն ու խորհրդակիցը:

Անցնում է որոշ ժամանակ, և մենք տեսնում ենք էրին Ամերիկայից եկած Թիւրքիայի մայրաքաղաքը—Պոլիս:

Մի հարուստ հայ, Ներսէս Էֆէնդի Սահակեան կասկածանք է յարուցանում Թիւրք կառավարութեան կողմից, ուստի և ստիպուած է լինում շուտափոյթ կերպով փախչել իր բնակավայրից—Վ.Պոլիսից, որպէսզի գտնէ կեանքն ազատէ անխուսափելի վտանգից: Փախչում է նա ազատում, սակայն հարցը զբաւում չէ փակում: Նա ունէր ժողովներ—երկու զաւակներ: Հարկաւոր էր գտնէ նրանց իրաւունքներն ու շահերը պաշտպանել: Ահա այդ միասիան յանձնում են էրին, որը և թողնում է Ամերիկայի պարզ ու խաղաղ կեանքը և Կ.Պոլիս է տեղափոխւում, որպէսզի հովանաւորէ Սահակեանի զաւակներին:

Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: էրի վրայ զբաւում են և՛ ուրիշ, աւելի մեծ յոյսեր նրա բարեկամ հայ գործիչների կողմից: Յայտնի է, որ ամբողջ Թիւրքիայում և առանձնապէս Կ.Պոլսում օտարահպատակները անհամեմատ մեծ ապահովութիւն ունեն, քան թէ Թիւրքահպատակները: Թիւրք պաշտօնեան կամ ամբոխը միայն ամենաժայրայեղ դէպքում կը համարձակուի ձեռք

մեկնել օտարահաղատակի կեանքին ու գոյքին: Հէնց այդ հանգամանքից օգտուել են աշխատում ամերիկացի հայերը՝ մի քանի յանձնարարութիւններ տալով էրին:

Վերջինս Կ.-Պոլսում էլ գտնում է հայերի բարեկամը և հարկաւոր դէպքում չէ խնայում իր օգնութիւնը:

Ահա վերջապէս հասնում են 1895—1896 թւականները: Նրա աչքի առաջ թիւրքերը գազանաբար կոտորում են հայերին, իսկ հայերը գրաւում են օտոմանական բանկը և կռուում քաղաքի գանազան թաղերում ու փողոցներում:

Շրջապատող սարսափները չեն վախեցնում էրին: Կուր ամենատաք ժամանակը նա իր կեանքը վտանգի ենթարկելով՝ փողոց է դուրս գալիս և շտապում է սիրած օրիորդի կեանքն ազատելու...

Դադարում է կոտորածը, բայց էրի համար մի դատարկութիւն, մի ամայութիւն է բայց սնում այդ հանդատութիւնը: Նրա ամենամօտիկ բարեկամները—մի իսումը հայ երիտասարդներ—չը կային այլևս: Մի կողմից այդ հանգամանքը, իսկ միւս կողմից իրերի անորոշ դրութիւնը ստիպում են էրին հեռանալ Կ.-Պոլսից:

Վէպի վերջում մենք տեսնում ենք նրան ամուսնացած ամերիկացի օրիորդ էլլէն Սէզսի հետ: Դեռ Ամերիկայում եղած ժամանակ էրը ծանօթացել էր այդ օրիորդի հետ և նրա սրտում վառ սէր առաջացրել: Տարիներն անցել էին միմեանց յետիւց, բայց այդ սէրը մնացել էր անչէջ, և ահա նա վերջապէս տեսնում է յաղթանակը՝ հրականացնելով սիրատենչ էլլէնի փայլաշանքը:

Ընթերցողն իզուր է սպասում վիպական մի ամբողջութիւն «դժբախտ ժողովրդից»: Նա զուկ է այդ ամբողջութիւնից, և դա նրա պակասաւոր կողմերից մէկն է կազմում:

Լինդաու պատմում է էրի անձնաւորութեան հետ կապ ունեցող մի շարք միջնադէպեր, բայց չի պատկերացնում սիրային մի ամբողջ կողլիզիա իր հոգեբանական երեւելքով:

Սակայն այդ էլ երկրորդական նշանակութիւն ունի գրականոր նպատակի առաջ: Պատկերացնել «դժբախտ» հայ «ժողովրդի» կեանքը, նրա ցաւերն ու տենչերը—ահա սա է այդ նպատակը, որին հասնելու համար հեղինակը չէ խնայել ոչ մի ջանք:

Ընդհանրապէս գերմանացի հեղինակի այս վէպը սկզբից մինչև վերջը համակուած է մարդասիրական բարձր ձգտումով, կարեկցութեան խոր զգացմունքով: Մենք առաջ բերինք նրա բովանդակութիւնը միայն այն չափով, որքան որ թոյլ են տա-

լիս հայ ամապրի սուղ էջերն ու պայմանները: Սակայն այդ-
քանից էլ կարելի է եզրակացնել, որ հեղինակը բացարձակ հա-
մակրանք է ցոյց տալիս դէպի հայ ժողովուրդը, միևնոյն ժա-
մանակ դուրս չը գալով անաչառութեան շրջանակից:

Հէնց այդ միևնոյն անաչառութեան ձգտումն է, որ նրան
ստիպել է ցոյց տալ, թէ թիւրքերն էլ ամբողջապէս բարբարոս ու
զազանաբարոյ ժողովուրդ չեն, թէ նրանց մէջ էլ կան ազնիւ
ձգտումների, բարի սրտի տէր մարդիկ:

Նա համակրելի գծերով դուրս է բերում Էդհէմ փաշային
և նրան էլ ստիպում է խօսել հայերի, հայկական խնդրի մասին
— իհարկէ, զուտ թիւրքական տեսակէտից:

Բացի այդ բոլորից՝ պ. Լինդաու աշխատել է իր համոզ-
մունքի համեմատ պատկերացնել «դժբախտ ժողովրդի» ներկայի
հետ կապուած քաղաքականութիւնը—մեծ պետութիւնների
վերաբերմունքը, որից մեծ կախում ունի և ապագան...

Ճիշտ է, նրա գրուածքն ունի մի քանի թերութիւններ ու
սխալներ, բայց դրանք չառ չնչին, չառ աննշան են միւս առա-
ւելութիւնների, չօգտփած գաղափարի, արծարծած հումանիտար
մտքերի համեմատութեամբ:

Ե. ԹՈՓՉԵԱՆ

Ղ. Աղայեան. ՊԵՏԳԵՐԱՌՈՐ ԱՅԲԵՆԱՐԱՆ. Թիֆ., 1903. Թ., 8°, 36 էր., գ. 13 կ.

Վաղուց է որ մեր ժողովրդի ընդարձակ խաւերի համար
զրոյ հեղինակները ամեն յարմար առթի կրկնում են, որ ժա-
մանակիս լաւագոյն զաղափարներն ու գործնական գիտութիւն-
ները մեծ դժուարութեամբ են թափանցում մեր գիւղացիների
ու արհեստաւորների մէջ գլխաւորապէս այն պատճառով, որ
գրագէտների թիւը ժողովրդի այդ դասակարգերում շատ սահ-
մանափակ է: Անկասկած, այն միջոցների մէջ, որով մեր ին-
տելիգենցիան կարող է մաքառել այն աղգալործան չարիքի
դէմ, առաջին տեղն է բռնում մանկավարժական նորագոյն րա-
կգրուածքներով կազմուած հանրամատչելի այբբենաբանը, այդ հա-
մամարդկային բարիքը, որից դժբաղդաբար զուրկ է մեր խեղճ
ժողովուրդը, ինչպէս գրում է իր վերջին դրբոյլի («Բուն և Ե-
րազ») մէջ բժ. Ա. Բուդուզեանը, հրաւիրելով ձեռնհաս մարդ-
կանց հազարներով տարածել ժողովրդի մէջ մի կոպէկանոց «այ-
բուբէն»: Այս հատուկացած պահանջին բաւարարութիւն տալ
յանձն է առել մեր տաղանդաւոր մանկական զրոյ Ղազ. Աղա-
յեանը: